

शाकुन्तल महाकाव्यमा रसविधान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह
द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
कल्पना रिजाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ
२०७२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको समूह २०६८/०६९ का छात्रा कल्पना रिजालले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको शाकुन्तल महाकाव्यमा रसविधान शीर्षकको शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

- (१) प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
(विभागीय प्रमुख)
- (२) प्रा.डा. महादेव अवस्थी
(शोध निर्देशक)
- (३) सह प्रा. ऋषिराम शर्मा
(बाह्य परीक्षक)

मिति : २०७२/४/२९

(ख)

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि **शाकुन्तल महाकाव्यमा रसविधान** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र **कल्पना रिजाल**ले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । मेहनतका साथ तयार गरिएको यस शोधकार्यको संयोजन तथा अध्ययनकार्यबाट म सन्तुष्ट छु । यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष पेस गर्न सिफारिस गर्दछु ।

प्रा.डा. महादेव अवस्थी
शोध निर्देशक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

मिति : २०७२/४/२६

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु प्रा.डा. महादेव अवस्थीका कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । यो शोधपत्र तयार पार्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र अड्चनहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही पथप्रदर्शन गराएर अधि बढ्न उत्प्रेरित गरी कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस शोधपत्रको प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधकार्य गर्न अनुमति प्रदान गर्नु हुने तथा आवश्यक सल्लाह, सुभाष तथा उपयुक्त निर्देशन दिई उत्प्रेरित गर्नु हुने नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै मलाई शोधपत्र लेख्ने कार्यमा अमूल्य सरसल्लाह एवम् मार्गनिर्देश गर्नु हुने गुरु सह प्राध्यापक डा. नारायणप्रसाद गड्तौला एवम् आदरणीय गुरुवर्गप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने नेपाली विभागीय पुस्तकालय र त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय काठमाडौँप्रति म हार्दिक आधार प्रकट गर्दछु । यसरी नै आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य समय र श्रम खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म ल्याइपुऱ्याउने पूज्य पिता पृथ्वीनारायण रिजाल र माता विष्णुदेवी रिजालप्रति म आजीवन ऋणी छु । आफूले व्यावहारिक बोझ थाम्नुका साथै निरन्तर हौसला प्रदान गरी मलाई यस अवस्थासम्म पुऱ्याउने दाजुहरू नवीन रिजाल, प्रवीण रिजाल एवम् भाउजू रञ्जना मगरप्रति पनि म हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । त्यसै गरी प्रस्तुत शोधकार्यमा प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा सहयोग गर्ने आत्मीय मित्रहरू लक्ष्मी गौतम, राजु पौडेल, लक्ष्मी पौडेल, जेनिशा नापित, कमला अधिकारी, सुशीला आचार्यप्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष पेस गर्दछु ।

शोधार्थी
कल्पना रिजाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर
२०७२

शैक्षिक सत्र : २०६७/०६९
मिति : २०७२/४/
परीक्षा क्रमाङ्क : २८०२७७
त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-२-२९-११३८-२००७

(ग)

विषय सूची

	पृष्ठ	
परिच्छेद एक		
शोधपरिचय		
१.१	विषय परिचय	१
१.२	समस्याकथन	१
१.३	शोधको उद्देश्य	२
१.४	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५	शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	५
१.६	शोधको सीमा	५
१.७	शोधविधि	६
१.८	शोधपत्रको रूपरेखा	७

दोस्रो परिच्छेद

शाकुन्तल महाकाव्यमा अङ्गी रस

२.१	विषय प्रवेश	८
२.२	अङ्गी रसका रूपमा संभोग शृङ्गार	९
२.२.१	विभाव	१५
२.२.२	अनुभाव	२२
२.२.३	व्यभिचारी भाव/सञ्चारी भाव	२७
२.३	अवान्तर कथावस्तु भित्र अङ्गी रस, संभोग शृङ्गार	२९
२.४	स्थायी भाव र साधारणीकरण तथा रसाभिव्यक्ति	३२
२.५	निष्कर्ष	३३

तेस्रो परिच्छेद

शाकुन्तल महाकाव्यमा अङ्ग रस

३.१	विषय प्रवेश	३५
३.२	विप्रलम्भ शृङ्गार रस	३६
३.२.१	विभाव	३७
३.२.२	अनुभाव	४२
३.२.३	व्यभिचारी भाव/सञ्चारी भाव	४६
३.२.४	स्थायी भाव र साधारणीकरण	४८
३.३	वीर रस	५३
३.३.१	विभाव	५३
३.३.२	अनुभाव	५८
३.३.३	व्यभिचारी भाव/सञ्चारी भाव	५९
३.३.४	स्थायी भाव र साधारणीकरण	६२
३.४	हास्य रस	६५
३.५	शान्त रस	६९
३.६	निष्कर्ष	७२

(घ)

चौथो परिच्छेद
सारांश तथा निष्कर्ष

४.१	सारांश	७३
४.२	निष्कर्ष	७६
४.३	भावी शोधका निम्ति सुझाउ	७७

सन्दर्भसूची

सङ्क्षेपीकृत शब्द सूची

सङ्क्षिप्त रूप पूर्ण रूप

आ.सं. : आठौं संस्करण

क्र.सं. : क्रम सङ्ख्या

डा. : डाक्टर

त्रि.वि. : त्रिभुवन विश्वविद्यालय

पाँ.सं. : पाँचौं संस्करण

पृ. : पृष्ठ

प्रा.डा. : प्राध्यापक डाक्टर

प्रा.लि. : प्राइभेट लिमिटेड

वि.सं. : विक्रम संवत्

यस्तै महाकाव्यका श्लोकहरूको दृष्टान्त दिने क्रममा अङ्कको प्रयोग गरिएको छ । अङ्कहरूमा अधिल्लोले सर्ग र पछिल्लोले श्लोक भन्ने बुझाउँछ । जस्तै (१ : २) सङ्केतमा सर्ग एको दोस्रो श्लोक भन्ने बुझनुपर्दछ ।